

Bibliopolium

Vörös Éva*

Visegrád

Pertu Isten: reszakralizáció vagy deszakralizáció.

Gondolatok Visky András *Kitelepítés* című könyvéről**

A könyv olvasása előtt spirituális étvágygerjesztőként még fülembé csengett a legfelsőbb egyházi vezetés ajánlása, amely szerint napjaink magyar irodalmában ez az „egyetlen olyan bibliás alkotás, amely hitelesen eleveníti meg a Szentírás szövegeit, de nem a tömjénszagú templomi környezetben, hanem szokatlan kontextusban”, a Duna-delta embertelen körülményei közepette, ahová deportáltak a politikai okok miatt elítélt lelkész feleségét hét gyermekével együtt.

Az írás a vasárnapi keresztyéniséggel ellentétben az emberi szenvedés elképesztően mély bugyraiban képes rátalálni a Túlnanira. Lehozza, sőt lekiabálja és leveszekszi a Magasságost a mélységek mélyébe. Legalábbis ezt teszi a fogságban lévő anya, hol egymagában, hol a gyerekeit is rászabadítva a Mindenhatóra, hogy „Na most mutasd meg, hogy Isten vagy”.

De mielőtt rátérnék az elemzésre, hadd tegyek egy személyes kitérőt. Töredelmesen megvallom, hogy azok közé tartozom, akiknek az esti mesét egyfajta kikapcs-gomb megnyomásával YouTube-mama szolgáltatja. Ő pedig mi másból is adhatna, mint az amerikai konzervfilmipar termékeiből. Magam mögött hagyva a gondokkal teli valóságot, a romantikus happiendesekből válogatok megküzdve a bőség zavarával. A film végén olykor-olykor magamban üzennék egyet-mást

* Vörös Éva (Budapest, 1955) 1980-ban fejezte be teológiai tanulmányait Budapesten. Mentálhigiénés szakemberré Debrecenben lett (1996), vallásnári diplomát a Károli Gáspár Református Egyetemen szerzett (1999). Külföldi tanulmányokat Cambridge-ben, Walesben (1983–1984), Chicagóban (1992), Tübingenben (2010–2012) és Heidelbergben (2013) folytatott. Dolgozott diakóniai intézményekben és lelkészi szolgálatot végzett Budapesten, Pomázon és Biharban. Tanított gimnáziumban (Debrecen) és a Sulyok István Főiskolán (Nagyvárad, 1996–2001) és egyetemen (Testnevelési Egyetem Mentálhigiéné Tanszék, Budapest, 1999–2001). Közben rendszeresen publikált. Három önálló kötete jelent meg.

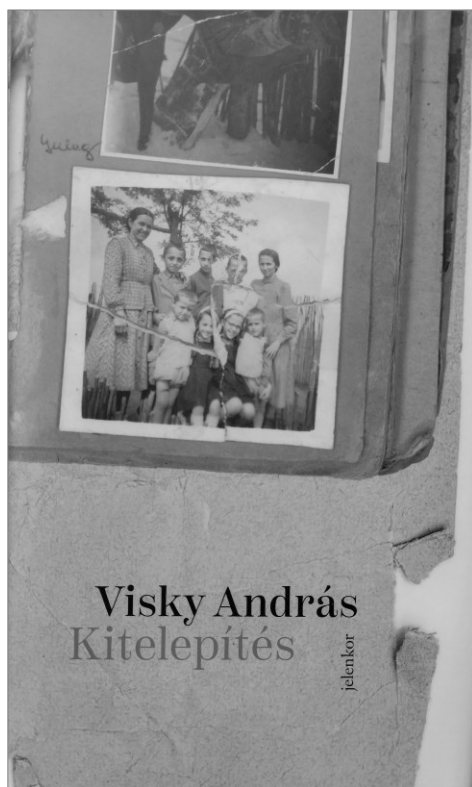
** Visky András: *Kitelepítés*. Hatodik kiadás. Jelenkor Kiadó, Budapest 2022, ISBN 978-963-518-308-1, 444 old.

A recenzió 2024 augusztusában hangzott el Kolozsváron, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma gyakorlati teológiai szekciójának ülésén.

a forgatókönyv írójának, de ezekbe már többnyire én is beleásítok, megkímélve magamat a gondolkodás erőfeszítéseitől. Azért teljesen naiv romantikafogyasztó mégsem vagyok, ugyanis a választáskor gondosan kikeresem a film születési dátumát, mert abból már előre tudható, mi lesz a „beetetés” tételmondata. A teljeség igénye nélkül sorolom: a negyvenes–ötvenes évek a második világháború szellemi kiheverésének az időszaka, ebben az ideológiai környezetben mártózik meg az ügyeletes párkapcsolat; aztán jön a pszichoanalízis, hogy lám, az mennyivel többet tud a vallásnál; az antiszemitizmust nehéz datálni, mert az örökzöld téma; de hogy tartsam a sorrendiséget, a hatvanas–hetvenes években máris kopogtatnak, sőt dörömbölnek a „Keresd a nő(ke)t!” című feminista ágendák, majd nyolcvantól jön a nagybetűs Másság; a rasszizmus tematizálódik, a filmvásznon megjelennek a színes bőrű bírónők; az ezredforduló után pedig beköszönnek a gendertémák, és nem sok idő múlva özönlenek a migránsfeldolgozások. A 2020-as éveket már eleve kihagyom. A korom miatt már megengedhetem magamnak azt a luxust, hogy a múltban éljek, már ami a kortárs irodalom megemésztési kísérleteit illeti. Pedig ha továbbgörgetném az évjáratokat, napjaink mindent betöltő militáns közhangulatában áramlanának a futószalagon gyártott katona-love storyk.

Ez a fenti exkurzus arra kellett, hogy megkíséreljem megválaszolni azt a kérdést, hogy húsz év múltán Visky András miért írta újra a *Kitelepítés* című könyvében azt a gyönyörű *Júlia*-drámát, amelyben ezt a nem mindennapi családi tragédiát már feldolgozta, és miért lehetett ennek a színdarabnak a felhígított változatából Kossuth-díjas alkotás? Sőt a velejéig megosztott magyar társadalmunkat ez a könyv állítólag egységesíti, mert jobb- és baloldalon egyaránt falják sorait, vagyis a szövegben állítólag mindkét tábor megtalálhatja magát. Az egyházi szervezésű író-olvasó találkozók motivációja szerint is „ez a mű az Istenről való modern beszéd egyik mintadarabja”.

Ami a 2002-ben Budapesten és Kolozsváron bemutatott *Júlia* című színdarabot illeti, bevallom, életem egyetlen olyan színházélménye volt, amely egyben na-

gyon izgalmas istentisztelet-élménnyé is lett. Az a szokatlan „pertu az Úr Isten-nél”, vagyis Júlia spirituális vívódása felemelt, megtisztított és reménységgel töltött el. Csakúgy, mint Jókai Anna *Szegény Sudár Anna* című, hasonló témájú regénye, bár ő a Ceaușescu-korszak nyomorát jelenítette meg. A nagyhatású *Júlia*-előadás-ról azzal a betonszilárd meggyőződéssel jöttem el, hogy akármilyen szélesre tárulhatnak is a pokol kapui életem egy-egy szakaszában, mindenek az erős és hatalmas Isten kontrollja alatt vannak, aki nem hagy felettébb kísérteni. Szerencsére én ezt a monodramát nem a kolozsvári Tompa Gábor rendező kusza értelmezési csavarjaiba bonyolódva láttam, hanem csak úgy natúran, Piliscsabán egy kis templomban, Dér Denissa tolmácsolásában (2010). Így ott minden szót értettem, és az előadás vitt magával, hű, de még mennyire! Felemelt, megtisztított, az előadás felért egy nem mindennapi hitátömlesztéssel!

A téma könyvvé terebélyesedésekor nyilván fontos kérdéssé vált az időtényező is, vagyis napjaink szellemi, politikai kihívásai. A *Kitelepítés* nagy népszerűsége – kezemben a hatodik kiadás – felébresztette bennem a gyanút: lehetséges, hogy ebből az elhallgatott irodalomból, az '56 utáni romániai üldözési hullám börtöntörténeteinek indexszövegeiből mégiscsak valami „písz”¹ alkotás kerekedett ki?

Mit értek a „písz”-n? Ismerjük a receptkönyv ajánlatát: végy egy darabka lefagyasztott antiszemitizmust, olvasd fel multikultúrában, ne hagyd ki belőle a genderzöltséget, fűszerezd vallás- és keresztyénségkritikával, és az egészet főzd ki úgy, hogy alig észrevehetően kormány- és rendszerellenes legyen. Tálald globális körettel. Ízfokozóként ne hagyd ki belőle a túlméretezett szexualitás sava-borsát. De ahhoz, hogy a kultúrafogyasztók falják a soraidat, mérnöki pontossággal adagolnod kell a horror lájtosabb darabjait is, mert az olvasó adrenalinszintjét is tartani kell. Na és a stílus! Ha megkísértene az Isten-idézés témájából kikíváncozó fennköltség, felejtjük el a szöveg kipontozását, hiszen kellő mennyiségű trágárság híján eladhatatlanná válhat a kötet.

A teológiát végzettek számára a *Kitelepítés* című könyv nyilván valódi kihívás, mert többnyire irodalmi mintahiányban szenvednek. Mint a drogosoknak a szer, úgy kell a papoknak a zaftosan életszagú Isten-történet, hiszen küszködnek ők is, hogy vasárnapról vasárnapra valahogy legalább a szószék magasáig édesgessék le szép szóval a Mindenhatót. Na de ilyen váratlan transzcendens mélyreptületeket ki tud magából kifacsarni, mint amelyenket Visky András szinte oldalanként megjelenített? Ehhez minden értelmet felülhaladóan tehetségesnek kell lenni.

Ami az övé, az az övé! – mondják Erdélyben. Végére is, ez a mű azon ritka 21. századi alkotások közé tartozik, amelyben Isten is kapott szereposztást, még ha többnyire az antagonistáét is. Ráadásul jó reformátusul: Isten a Biblián, vagyis

¹ Politically correct – politikailag korrekt.

inkább csak az Ószövetségen keresztül üzen. Kontextualizálódik a régi zsidó irat az adott hely, idő, politikai helyzet konstellációjában. Ez mindig izgalmas teológiai feladat. Ráadásul Isten – nagy előnyére – nem kegyes szöszokat mond, ellenkezőleg. A szerző nem fél munkába venni a legbizarrabb ószövetségi történeteket sem.

Szóval az alapkérdés, amely megválaszolásra vár: ez a mostani kötet csak amolyan „píszí”-alkotás, amely rakásra halmozza az ismert kortüneteket? Vagy pedig egyfajta innovatív istenértést munkálva az üdvösségünk erősítésére megíratott könyv, olyan kikristályosított spirituális tartalmakkal, amiket a szenvedés kohója tisztított meg?

Vegyük szemügyre tehát, hogyan bánik a szerző a Bibliával, amelyről egy helyen azt írja: „de hát a Biblia sem tudhat mindent” (85. old.), de nem is arra való. Hát nézzünk meg közelebbről néhány bibliainterpretációt.

A lágerben a napi ige olvasáskor az anya Thámár és Ónán soron következő történetét olvassa a gyermekeinek, és ezt teszi hozzá:

„[...] Ónán bőségesen onanizált, egyenesen a földre élvezett, a szomorú és megalázott Thámár meg nem tudta levenni róla a szemét, [...] kiment strichelni Énaim kapujába, és a saját apósától esett teherbe, attól az embertől, aki ehhez a dúvad Ónánhoz kényszerítette, a lázadóké a legédesebb gyönyör, tette hozzá Anyánk, [...] az Örökkévaló megolte Ónánt, és igazságot szolgáltatott a szerencsétlen Thámárnak, akkor még jó formában volt az Örökkévaló, mondta Anyánk [...]” [183–184. old.]

Mi pedig egyben biztosak vagyunk: ez éppenséggel nem gyermek-istentiszteleti anyag, poénos ugyan, de számunkra nem életszerű a magyarázat. Idézhetnénk Hóseás felesége, Gómer esetét is:

„[...] Anyánk gyönyörűen elpirul, amikor meg a parázna Gómer történetét olvassa, aki a kérlelhetetlen Hóseás prófétának szül vad gyermekeket, mindannyian Gómernek szurkolunk meg a gyermekeinek, [...] hajrá Gómer, ne hagyd magad, veled vagyunk [...], nem lehet, kérdezik a lányok, hogy ez a Hóseás próféta egyszerűen csak szerelmes volt a parázna Gómerbe?, egyszerűen szerelmesnek lenni nem lehet, válaszolja Anyánk keményen, de szerelmes lehetett, igen, teszi hozzá rövid szünet után” [395. old.]

Az iménti két történet nyilván a feminista teológiára is hajaz, ahol előszeretettel értelmezik át a Biblia negatív női szereplőit.

De rendhagyó az is, ahogy a negyvenkét széttépett kisfiú története (2Kir 2) hangzik el apai tolmácsolásban a szószékről. Van benne egy különös Isten-felmentés az átoktalanított Bibliáról:

„[...] a Mindenható átnyújtotta nekünk a Szentírást [...] és kikaparta belőle az átkot, amit Elizeus az ő nevében mondott, és amit [...] a medvék meghallottak, és maradéktalanul beteljesítettek [...], majd visszaadta az átoktalanított Szentírást, mondta megrendülten apánk, nézzétek, sehol nem találjuk Elizeus átkát a szent szövegben” [405. old.]

Majd szinte midrásszerűen záródik az avantgárd prédikáció:

„[...] az átkozódó Elizeus prófétát a Kármel-hegy keletre néző sziklaperemére ültette a Mindenható, majd leült ő is mellé, hogy ketten nézzék a csúfolódó kisfiúk vérével átitatott bétheli határt, hogy nézzék csak a színes tájat, és ne szóljanak egyetlen szót se, hogy maradjon csendben Elizeus a Mindenható nevében, és maradjon csendben a Mindenható Elizeus nevében, hogy ne fordítsák el többé tekintetüket a világról, mondta Apánk, majd áment mondott [...]” [405. old.]

De ugyanilyen az a midrás is, amikor Mózes és Isten sírt ás, de nem tudják eldönteni, kinek:

„próbáljuk ki, javasolta Isten, és sietve befeküdt a sírba, az én méretem, láthatod, Mózes, [...] húzd csak rám nyugodtan a köveket, ne tétovázz, te meg éljél, mindenki jobban jár veled, mint velem, de Mózes nem engedett, előtte én is kipróbálnám, mondta, így fair, erre Isten kelleltenül kimászott a sírból, [...] és akkor Mózes következett, befeküdt szépen a sírba ő is, kényelmesen elhelyezkedett benne, tessék az én méretem, láthatod, na akkor te dobd rám az első követ, Uram, aztán a többit is, a legutolsóig, hogyan tehetném, Mózes!?, én kövezzelek meg téged?, de ezt már sírva kérdezte, mert ismerte a barátját, [...] Mózes megint kibabrált vele, mint annyiszor a pusztai vándorlás idején, amikor Isten el akarta törölni a keményszívű népet a föld színéről, de Mózes mindig túljárt az Úr eszén, és megmentette Izraelt” [219. old.]

Aztán folytatódik a történet, és Mózes korigáltatja az Úristennel a megkövezés törvényét:

„[...] igazad van Mózes, hülye törvény, hogy is találhattam ki ilyet, magam sem értem, túl könnyen elveszíted a fejed, Uram, az a te bajod, igazad volt mindig is, barátom, és most is igazad van, és elkezdte egyenként Mózesre helyezni a sziklákat a saját kezével [...] amikor pedig az utolsó is a sírhalomra tette, egyszerre finom vérerek hálózták be a hófehér köveket [...] és akkor Istennek eszébe jutott, hogy Mózes hiányában kit kell megteremtenie, hát persze a Messiást, hogyan is feledkezhettem meg róla, jaj, Mózes, mi lesz velem nélküled!?” [219–220. old.]

Ez a feje tetejére állított nézőpont nyilván felveti azt a kérdést, hogy lehet-e a szakralitásról beszélni az abszurd és a groteszk eszközeivel? Persze mindent

lehet manapság, de különösen azok, akik még az „átkosban” szocializálódtak, ők megszokhatták, hogy a vallás témaköre lett leginkább a gúny tárgyává. Gondoskodott erről a filmipar is. Csakhogy jelen esetben a szerző a bennfentesek magabiztosságával minősíti a Fennvalót? Hogyan?

Különös midrás az a számtanverseny, amely Ábrahám és Isten között történik csillagszámláláskor:

„akkor ezek hozzám tartoznak, mondta Ábrahám az Úrnak, szigorúan keményen, eltökélten, az Úr pedig megszeppent, mint akit rajtakaptak, mert ő sem számolta meg még sohasem az ég összes csillagát, kisebb dolga is nagyobb volt annál, na tessék, megfogott engem ez az Ábrahám [...] árul el nekem a titkot, Ábrahám, mégis hogyan tudta összeszámolni az ég csillagait” [284–285. old.]

Vajon mire jó ez a posztkeresztyén tesze-tosza Istent mutató ábrázolás, aki ugyan mire is menne az emberek nélkül, akit meg kell biztatni, mint a kisgyermeket, hogy végezze a munkáját, hogy ne legyen minduntalan híja a gondviselésnek?

„[...] Anyánknak a bíróságon az jutott eszébe, hogy egyetlen hajszál sem eshetik le a fejünkről a Mindenható tudta nélkül, mennyi hajszál kell észben tartanod, Uramisten, igencsak össze kell szedned magad, de ne add fel semmiképpen, képes vagy rá, nagy hajszálnyilvántartó hírében állsz, na gyertek verebecskéim, mondjuk el az esti imát” [86. old.]

Vagy az olykor nehézkes Károli-szöveg kapcsán:

„[...] ilyen Isten jutott nekünk, legyünk hálásak, hogy egyáltalán van istenünk, mondja Anyánk, ne húzzuk az orrunkat, egy beszédhibás isten, *az napokban, mikoron a bírák ítélték vala, éhség lón a földön*, valahogy így beszél a mi szegény Istenünk, minden szava szent és egy kicsit vicces, Péter testvér összetört szavaihoz hasonlítanak, Péteren eszünkbe sem jut nevetni, Istent viszont kikacagjuk [...]” [170. old.]

Vagy máshol:

„Anyánk [...] sűrűn belejavít Isten beszédébe, ahol éri, átírja, szórendet változtat, villámgyors nyelvi rögtönzéseivel azt üzeni neki, hogy emberelje meg magát, és ne csak a régmúltban létezzen, ez a gyáva isteneknek áll jól, de nem neki, Isten is odamond Anyánknak, ha úgy fordul, nem könnyen hagyja magát ő sem, *micsoda dolgom vagyok nékem teveled, asszonyi állat, nem jött még el az én óráim*, szól be Isten Anyánknak Anyánk hangján” [170–171. old.]

Az emberben akaratlanul is felvetődik a kérdés: ennek az anyának nem elég a hét neveletlen gyermek, még a Magasságost is okítania kell?

„ketten beszédhibásak a barakkunkban, a Mindenható és Péter testvér, ezenfelül mindketten mozgáskorlátozottak is, cipelni kell őket, a Mindenhatót is és Pétert is ide-oda, és tartani kell bennük a lelket” [171. old.]

A negatív szereposztásból a Szentháromság harmadik személye sem maradhat ki:

„[...] bármilyen billentyűkombináció mellett dönt a kántor, annak semmi köze nincs az énekléshez, ez biztosan a Szentlélek munkája, gondoltam, [...] csak a Szentlélek tudja elérni, hogy ne legyen harmónia ott, ahol nincs harmónia, senki más” [367. old.]

Vagy a párthatározat Isten létezéséről, Gagarinra hivatkozva, hogy „nem létezik, azaz nem vagy, húzd meg magad, Isten” (22. old.).

Ily módon minduntalan beszólni a Transzcendensnek? Még akkor is, ha ezt sok esetben az úgynevezett „gyermekszáj” teszi. De hol vannak itt a határok?! Vajon a szerző nem lép át vallási vörös vonalakat ebben a spirituális acsarkodástól sem mentes istentegezésben? A *Hegedűs a háztetőn* tejesemberének a Fennvalóval folytatott alkudozása jut eszünkbe, de Tevje azért megmarad a szakralitás hierarchiáján belül.

Ez a mindennapokat átható istenidézés, az, hogy bibliai történetekkel, igékkel próbáljuk értelmezni az élet legapróbb részleteit, amit a szerző bibliapókerként (92. old.) aposztrofál, ez valóban sajátos irodalmi kísérlet (egyes vallási szubkultúrákban persze bevett gyakorlat posztkeresztyén korunkban). De amikor a szerző szinte sportot űz abból, hogy olykor szinte egészen durván materializál spirituális tartalmakat – „*Származott egy vesszőszál*, zendítünk rá, és mindenki az én termékeny vesszőmre gondol, én is, csak Anyánk nem, *hallelujab*” (232. old.) –, akkor itt már határokat feszeget.

Tény az is, hogy az antropomorfizmus már a Biblián belül is megjelenik, és teológiai tétel az is, hogy személyesülhet az istenkapcsolat az ÉN–TE viszonylatára, hiszen egy szuperenergiához nehéz imádkozni. Az istennel való tegeződés csírái tehát többek között már Jób könyvében is megjelennek, de utána megszólalnak a letisztultság magaslatai is – évezredekre világítóan: „Tudom, az én Megváltóm él...” (Jób 19,25); de ott vannak ezek Jeremiás kifakadásaiban is: „Rászedtél, Uram...” (Jer 20,7). Isten a barátjának nevezi Ábrahámot (Ézs 41,8), és Jézus is beszél a barátairól (Jn 15,14). Van tehát létjogosultsága a transzcendenssel való közeli kapcsolatnak, Isten tegezésének, de azért „mégsem őriztünk együtt libát”. A tegezés és a tegeződés két külön dolog.

Hol van itt az az alapállás, hogy a teremtés létrendjébe illeszkedve tudatában vagyunk annak, hogy létezik egy szellemi hierarchia, és mi annak részei vagyunk,

ami gyermeki alázatot követel meg tőlünk? – ahogy Bogár László fogalmaz.² Vagyis azt, hogy Istennek adunk hatalmat, szemben a földi körülményekkel és az emberekkel. Visky András idézett művében egyáltalán nem erősítik a hitet a szüntelen isteni hatalommegvonások, transzcendens-lefokozások:

„[...] még apátok sincs, be kell érnünk a Mindenhatóval, aki viszont nem ismeri ki magát sehogyan sem a román gulág viszonyai között, ez aztán szent” [287. old.]

Persze a légernyomor indokolja a Gondviselő munkájára irányuló kérdőjeleket, viszont a Biblia első lapjain mégis szerepel a figyelmeztetés: „Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd!” (2Móz 20,7), bár ezt az ígét az anya is munkába veszi (296. old.). Mégis az író a bennfentesek magabiztosságával teologizál:

„[...] ő persze a Mindenhatótól várja a vigasztalást, aki maga is vigasztalan éppen, a világ olyan fordulatot vett, amire végképp nem számított, mármint a Mindenható” [21–22. old.]

Jóbra visszatérve az is nagy kérdés, a Visky-műnek vajon az emberi szenvedés vagy pedig a szabadság kérdése az alaptémája. A szerző nem kímélte meg az olvasót a légervilág horrorisztikus elemeinek részletezésétől,³ amiből adódik a kérdés: hogyan találok értelmet, istenjelenlétet az igazságtalan és embertelen szenvedésben?

Ezzel kapcsolatban Farkas József lelkipásztor gondolatait idézem, amelyek szerint nem adatott kulcs az emberi szenvedéshez. A kérdést nem lehet lezárni a halál előtt. Mozaikok értelmet kaphatnak, de nem lehet Istent kényszeríteni, hogy ezt a halálon innen tegye. Jób hitét idézhetjük, azt az évezredekken át fáklyaként világitó hitet, hogy a halálban „túlélem a testemet, de megmarad a személyiségem, nem lesz szemem, de látni fogok”. Be kell ismernünk, „van ártatlan szenvedés, de nincs értelmetlen”, mert a megfejtés átnyúlik a halál utánra. Jézus szenvedésében, ha az ő szenvedése megvilágosodik, abban találok rá saját szenvedésem értelmére.⁴

Visky András könyvében a halálból visszaráncigált anya gondolataiban jelenik meg a témával való birkózás. Viszont meglepő az, hogy egy pietista háttérrel ren-

² Bogár László: Globális egyenlőtlenségek, avagy Ki nyer ma? 2021. ápr. 20. In: uő: *Egy Bogár Naplója*. <https://www.youtube.com/watch?v=5B62wjbJ0PU> (2024. júl. 20.).

³ Ld. Vida őrmesternő működését, „aki a herezacskók elismert szakértője volt a Securitate Temes megyei parancsnokságán, az ő kezébe kerültek [Páuna] Aurél heréi is, miután letartóztatták diáلتársaiival együtt, és vallatóra fogták” 1956 októberében. 160. old.

⁴ Ld. Farkas József: Kicsoda szabadít meg engem? – 3. Magunk rontjuk el az életünket. In: *Több az élet... Farkas József ígéhirdetéseinek hangtára*. <https://tobbazelet.hu/farkasjozsefhangtar/predikacio/A-megvaltas-ertelmezese/62/> és <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1997/FJ970420-v.mp3> (2024. aug. 15.).

delkező író hogyan krisztustalaníthatja ennyire a transzcendens témákat. A kötetben nagyon erősen van jelen az Ószövetség, újszövetségi történeteket – a Jelenések könyvét kivéve – elvétve találunk benne.

A szenvedés mélységeiben az anya eljut az öngyilkosság gondolatáig, amit ő átkeresztel ugyan elragadtatásnak: „bele akartam fojtani őket a hóba, igen, engem ölj meg, Uram, látod, nem tudom életben tartani őket, és az elpusztításukhoz is ügyetlen vagyok” (228. old.), de aztán a barakkjukat a hóból kiásó ferencesek tudatják vele, hogy a Messiás eljövele még odébb van. De hogy mikor, azt még Úr sem tudja (226. old.). Ezzel bizonytalanná vált a földi életből való szabadulás dátuma is. Mert különös módon a halál is szabadság szimbólumaként jelent meg.

A horrortörténetek ellenére ez a könyv sokkal inkább mégis a szabadság kereséséről szól, mint a szenvedésről. „[...]az a sorsunk, hogy nincsen sorsunk, és ez majd végtelen, a halálunkig vagy még azon túl tartó szabadsággal ruház föl bennünket” (78. old.). Ennél a fejtegetésnél Kertész Imre *Sorstalanság* című könyve juthat eszünkbe. Visky András szabadságértelmezése már szinte túldimenzionált:

„nem szűzen ment férjhez Anyánk, mégsem, férje előtt a szabadságnak adta oda magát mindenestől, akkor hát ez a szabadság fogja elvezetni őt a saját élete igazságához, gondolta, és ebben, amíg bírta erővel, nem kételkedett, még a fogság leg-sötétebb időszakában sem, soha” [113. old.]

A fogság pedig egyfajta létértelmezésként jelenik meg:

„[...] a fogság [...] itt van a szomszédban, a saját udvarunkon, és ha jobban meg-gondolom, még ennél is közelebb, egészében véve mérhetetlen közelségben, a ki-mondott és visszatartott szavakban például, meg a nagyon is otthonos rémület-ben meg feneketlen büntudatban [...], anyám tejével mindenestre anyámat meg a fogságot, a sajátomat meg különösképpen az apámét szívtam magamba” [378–379. old.]

Vagy máshol:

„[...] legjobb tehát a mindenkor-i vesztesek oldalán állni, mert bizony a vesztesek oldalán áll a pillanatnyilag eltiport forradalom is, a vesztesek tehát szabadok [...], amikor semmivel sem bírunk, csak a szabadságunkkal, amit viszont senki nem ve-het el tőlünk” [96. old.]

De idézhetjük még ezt is: „[...] jókor kell jó helyen lenni, sötét időkben a meg-alázottak és kitaszítottak között van a helyünk, és ugyan mikor nem sötétek az idők?, mikor nem?” (99–100. old.) De ez is kulcsmondat: „egészen pontosan ket-tős fogságban élek, gondoltam, a mostanit valahogy túlélem, a mindenkorit se-hogyan sem, de azt nem is akarom” (428. old.).

Amikor az író a szabadság kérdését feszegeti, annak természetesen politikai áthallása is van. Erős hangsúlyt kap, hiszen a lágerben is megélhető, sőt a szabadság leginkább ott lesz viszonylagos: ki is igazán szabad. De vajon ki tudja-e kerülni azt a teológiai alapcsapdát, amely szerint az Istentől kapott szabadságunk nem arra való, hogy szembeforduljunk a szakrális hierarchiával, és szabadon megkérdőjelezzük a görbe tükörben szemlélt bibliai részeket, hanem az igazi szabadság az, hogy a teremtés létrendjébe beilleszkedve szolgáljuk Istent, és tőle kapott feladatként teljesítjük állapotbeli kötelességeinket.⁵ Sok börtönnapló tanúsítja ezt.

Az Erdélyben töltött évek során újra és újra rácsodálkozott arra a mélységes szentségtiszteletre, ami csiráiban még eleven az egyszerű, úgynevezett népegyházi körökben. Istenfélők az emberek oly módon, hogy még egy rákos diagnózis esetén sem engedik meg a „Miért?” kérdést, mert csak alázattal tudnak meghajolni az isteni végzések előtt, és nem terhelik a lelküket, nem növelik a bajukat a transzcendens felülbíráásával. Legutóbb egy nagybeteg asszonnyal beszélgettem, és ő zárta rövidre a témát, amikor azt mondta, hogy elég a saját nyomorúsága, a miértezzel ne bántsák még a ő Istenét is! Szakrális szocializációjuk a szívükbe véste, hogy Isten dolgába nem avatkozunk bele. Tanítani sem kell nekik, mert zsigerileg tudják, hogy az életet nem lehet pusztán a földi lét felől értelmezni. A bennük élő Krisztus-minta rávilágít arra, hogy a történetük s a történelem távlatai csak odaát nyílhatnak meg. Ezzel állnak szemben az ilyen szövegek:

„a történelem rakta össze az országot, nem én, szól közbe a Mindenható hidegen, [...] én már régen elhatárolódtam a történelemtől, mondja, hátat fordítottam neki és megtagadtam, egyszerűen kivontam magam belőle, a történelemnek vége van, ha nem vettétek volna észre, engem már csak az utolsó ítélet megtervezése foglalkoztat, a vad Jelenések könyve színpadra állítása” [334. old.]

Ezek vajon nem a szakrális hierarchiából kiesett kritikátlan istenrevízió megnyilvánulásai? Vagy amint Júlia megjegyzi: „nagy faszág a történelem” (124. old.).

Ez az új istenarc, istenértés – nem tagadva, hogy az a mód, ahogyan belebeszél Isten a mindennapokba, nagy értéke a műnek – gyakran mégis egyfajta istenkiárusításként hat, és ettől az olvasó távol tartja magát. A „píszí”-alkotások a konzervatív alapértékeket – Isten, haza, család – veszik célba szarkasztikus minősítéseikkel. A „konzervatívon” nem maradiságot, hanem értékállóságot értek. A szerző ezeket az alapértékeket teszi sorra viszonylagossá.

Az erdélyi közvélemény szerint a „tápos magyaroknak” magyarságot tanulni Erdélybe kell jönniük. Visky Andrásnak ez a könyve tőről metszett brüsszeli im-

⁵ Bogár László: *Globális egyenlőtlenségek, avagy Ki nyer ma?* 2021. ápr. 20.

port, miszerint a nemzeti gondolat „out of date”. A szövege hemzseg a multikulturalitás éltetésétől. A tábor bemutatása tálcán kínálja a témát:

„[...] mert Fägășan mester kifejezetten szeret bennünket, ő biztosan nem törí ezt a maroknyi magyart itt, Martin pungás meg Livezeanu, na igen, ők aztán törík, ahol érik, de ők mindenkit törnek, zúznak, aki az útjukba akad, mindegy, hogy magyar vagy román, vagy orosz, mint Nadia, és zsidó, mint Saul Fägășan, vagy lipován” [272. old.]

De ugyanilyen multikulturális a már szabadult család gyülekezeti élete: vasárnapról vasárnapra ellepi őket a kivándorlók, a zarándokok népes serege (412–413. old.) Ennek az életszerűsége még napjaink gyülekezeti életében is megkérdőjelezendő, mert tapasztalatom szerint még a református közösségek többségükben homogének.

A *Júlia*-darabban még egyértelmű, hogy ’56 után a táborban lakó családnak duplán – a kisebbségi voltáért, magyarságuk és keresztyénségük miatt – kell viselni a keresztet, és rajtuk többnyire csak az elítélt magyar ferences barátok segítenek, viszont ebben a kötetben a magyar identitás szinte láthatatlanra halványodik, és megjelennek az osztrák és zsidó gyökerek: „a mi anyanyelvünk nem a magyar, hanem az osztrák, osztrákul viszont nem tudunk... nekünk nincs anyanyelvünk” (205. old.). Vagy máshol: Az őshonos magyar kisebbségből „migráns” lesz. S a vallás is arra szolgál, hogy az univerzalizmust hirdesse: „mindnyájan Ábrahám magvai vagyunk”.

Nagy-Magyarország térképe döglött lóhoz hasonlít (112. old.), s a Madách-idézet után: „[...] ember küzdj és bízva bízzál!, mire mindenkiől kitört a röhögés a nevetés” (314. old.).

Persze, gyermekcsíny, mondhatnánk, ez a túlhaladottnak tartott magyarságidentitás iróniájaként szólal meg a Petőfi-emlékműnél mondott eskütétel történetében is (129–130. old.).

Miközben a határon túli magyarok többségének szótárában az Anyaország nagybetűs szó, itt viszont Európa lesz a „Mennyei Jeruzsálem”:

„hát is van a szó, *európa*, nyilallik belém, egyszerű nyílalás a fülben, és van egy kis fájás benne meg tiszta kép, nevezetesen Apánk arca, ahogyan a jobb fület a rádió hangszórójához közelíti, egy távoli rokon, aki több hangon beszél hozzánk, egy beszélő és elnémíthatatlan visszhangos térség, egy hang, gondolat és megfontolás, igen-igen, ez volt, amit Apánk keresgélt mindegyre az asztalra helyezett világvevő készülék közvetítésével” [389. old.]

Ezzel szemben a Hellinger-féle családállítási történetekben⁶ egyre több evidencia bizonyítja azt a tényt, hogy a szülőföldkapcsolat legalább olyan zsigeri meghatározottságú, mint a korai anya–gyerek kapcsolat. (Igaz, a szülőföldkutatók Németországban ma már nem kapnak anyagi támogatást.) Az ige arról beszél, hogy Isten kijelöli az életterünk határait. A pietista egyházi körökben a ceaușescus időkben szállóige volt: „aki benne hisz, az nem fut” (Ézs 28,16). Ez megtartó erő volt az erdélyi magyar reformátusság elkötelezett rétege számára.

S ha már a kötetben oly sokat idézett Ószövetségről beszélünk, tagadhatatlanul ott van benne az is, hogy Nehémiás megszidja, sőt megátkozta azokat a zsidókat, akik asdódi, ammóni és moábi asszonyokat vettek feleségül (Neh 13,23–25). Ez pedig nem éppen a multikulturalitás *locus classicus*a. Csakúgy merész dolog azt az ígét, miszerint Krisztusban nincs férfi, sem nő (Gal 3,28), a transzvesztiták zászlajára írni, mint ahogyan a kötetben szereplő gitáros Endre (416. old.) kap választ a genderproblémájára.

Az egyházi antiszemitizmust idézi az, amikor a feleség kisegíti férjét:

„[...] egy asszony félelem nélkül a pap helyébe lép és az Öregisten nevében szól a néphez, ami mégiscsak a férfiak dolga volna mióta világ a világ, mi vár még ránk, nem volt elég a háború meg az a sok dögvész, ennek is ránk kellett szakadnia, biztos zsidó” [111. old.]

Az édesanya korábbi budapesti örömlány-missziója kapcsán Béni Vörös prédikációját idézi fel bennem, ahol erőteljesen felvetődik a téma:

„[...] még mindig nem értitek, kecskék, Bibliával a kezünkben stricheltük végig az ítélet napjait, Bibliával a kezünkben hittük azt, hogy érdemeik szerint gyilkolják őket, istengyilkosok, ezt hirdettük a templomok szószékeiről, most pedig nincsenek szomszédaink, hamu szállong mindenütt, a meggyilkoltak asztalánál ülünk, az ő edényeikből eszünk, az ő ágyukban fekszünk” [203. old.]

Vagy máshol: „[...] a Duna erre van kitalálva, hogy embereket lőjenek bele, mondja Anyánk, aki a folyó budapesti szakaszával áll régi, személyes ismeretségben” [156. old.].

A deklaráltan református írónak talán szabad lenne az olyan elhallgatott történelmet is felidézni, ami az SDG (Soli Deo Gloria) és a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület) fiataljairól szólna, akik hitükből fakadóan és magyarságtudatukból következően hazafias kötelességüknek tartották a zsidó honfitársaikkal kapcsolatban menteni, ami menthető, s az ellenállást a német megszállókkal szemben,

⁶ Ld. Vörös Éva: *Kötényes teológia*. Exit, Kolozsvár 2016, 249–261.

amiről persze nem beszéltek. Voltak Tüdős Klárák, Soós Gézák... és vég nélkül sorolhatnám.

A liberalizmus a stílust is uralja. A központozás hiánya gyakran értelmzési kuszaságot hoz magával. Meg persze a túldimenzionált individualizmust is idézi: én szabad vagyok stílárís és a nyelvi szabályoktól is. Ennek az intonációs retorikai megfelelője a mondatvégi hangsúlylebegtetés, a befejezhetetlenség, ami folyamatosan ébren akarja tartani a figyelmet. A beszélő még azon az áron is központi akar lenni, hogy elvész a magyar nyelv dallama, természetes intonációja, amit pedig a külföldiek oly sokszor irigyelnek tőlünk.

Deszakralizációként hat, amikor a szexualitás és a szakralitás keveredik egy mondaton belül: „őt [mármint Jézust] szarvaztam föl a legtöbbször”. Ezek és hasonlók egyfajta szakrális zsonglörködésnek tűnnek: „ha valaki, Isten biztosan ateista, gondolja Anyánk” [142. old.]. A mondat első felének állítása gyakran kiüti a mondat második felét. Nehéz megfejteni az olyan ellentmondó gondolatokat, mint amilyen például Júlia gyónása: „olyan bűnök nyomasztanak, amiket nem követtem el, [...] lehet, hogy a büntelenség, vagyis a tisztaság a bűnök bűne?” [193. old.].

Nagy kérdés, hogy a szent és a profán, sőt olykor a trágárság együtt tartása a szövegben valódi innováció-e vagy csak „kortünet”: „[...] az utolsó ítéletről lemaradni ebben a véglegesen elkurvult világban igazán nagy átverés lenne” (80. old.).

A nyelvi multikulturalitás látványos megnyilvánulása a román, német, héber szövegek egymásmellettsége. Ez az olvasóban egyfajta fontoskodó „túlírtság” érzetét keltheti.

Napjaink vallásos népe sóvárogva várja az írástudóktól a hiteles reszakralizálás mintáit. A *Kitelepítés* című könyvet letéve mégis az az érzése az embernek, hogy az erdélyi börtönnemzedék következő generációja deszakralizálja azt a kis szentségmaradékot is, amit még apáik szenvedéstökéje táplált. Magyarul megszenteltelenítik. (E sorok írója is '56 utáni megkínzott, börtönviselt apának a gyermeke, és nyugtalanít az, hogy apám forogna a sírjában, ha ilyen szöveggel állítanának emléket az ő vallási-politikai üldözöttségének.) Vajon nincs ebben kísérlet arra, hogy az egyházat a belső embereivel deszakralizálják, szenvedéstörténeteiket átírják? Kérdés az is, hogy Visky András műve – miközben a konzervatív tábor szenvedéstörténetével vonzza magához a híveket – valójában nem a konzervatív értékek „kitelepítése” Erdélyből?

Idézhetjük Zsindelyné Tüdős Klára klasszikus mondását: „Az lenne jó, ha a nagy írók hinnének, és nem a hívők írnának.” A Kossuth-díj azt jelzi: van református nagy írónk, még ha a *Kitelepítés* főhőse szerint is a református vallás „félpogány, eltökélten depressziós vallás” [222. old.], de kell-e nekünk az ő hi-

te, isten-, világ- és hazaértelmezése? Zárójelben még hozzáteszem, hogy Visky András a reformációról is leszedi a keresztvizet:

„[...] belátom, mondja megtörtén a Mindenható, ott van például ez az indulatos Luther meg a reformáció, vagy minek is nevezik, nos igen, sápadt, csaknem amatőr próbálkozás volt részemről, nem több, borítsunk fátylat rá, Luthertől már ezerszer bocsánatot kértem” [335. old.]

Ha lehántjuk a szövegről a „píszí”-rétegeket, van a történetnek sok meghatározható része: például amikor a szabadult apa rátalál a gyermekeire, vagy a halottasházi anyakeresés. De ilyen a román húsvéti legenda és a tojásos úrvacsora is [243. old.]. A határhelyzetek új működésmódra készítetnek, s ezáltal tanítanak.

A kötetet az égisz magasztalják a kritikák. A Bibliában nem jártasok számára ez a pertu-Isten adhat egyfajta heuréka-élményt. De nagy kérdés, hogy református népünket valóban ilyen szakrális szabadszajúságra kell-e tanítani, amely lebontja az autoritásokat és eltolja az identitások határait? Mit szólnak ehhez azok, akiknek még megadatott, hogy hitük révén benne élhetnek a teremtés szellemi hierarchiájában?

Hogy ki ne maradjon a címben szereplő kérdés, a reszakralizáció vagy deszakralizáció megválaszolása, ahhoz iránytű az a tézis, hogy amennyiben a spirituális-mentális alapállásunk a szakrális hierarchián belül maradványként nyúl a kontextualizált bibliai szövegekhez, akkor azt reszakralizációként éljük meg. Viszont amennyiben kilépünk abból, az deszakralizációként hat. Mert meddő kísérlet kivetni az értelem hálóját, hogy megragadhatjuk a Fennvalót és a Lennvalót, mert nem találhatunk fogást rajta! Túl nagy falat ő ahhoz, hogy birtokolhassuk.

Ha a könyv végigolvasása után megszólalna bennünk Jézus kérdése (Mk 8,27): Kinek mondanál engem a Visky-féle kötet alapján? – lehetséges, hogy erősen zavarban lennénk. Továbbra is ott motoszkál bennünk a kérdés: így írni Istenről spirituális bátorság vagy inkább szakrális árulás?